

بازشناسی مؤلفه های هویتی مسکن سنتی بر اساس آیات قرآن و روایات ائمه معصومین(ع)*

هانیه اخوت**؛ دکترای معماری، گروه معماری، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس

دوفصلنامه تخصصی پژوهشهای میان رشته ای قرآن کریم

سال سوم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۱، ص ۷۰-۵۵

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۹/۱۴

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۱/۱/۲۶

چکیده

مسکن سنتی همواره بر اساس عقاید مذهبی ساکنین آن خلق می‌شد و معمار سنتی تا حد امکان به اصول، قواعد و روش‌های احداث خانه در آیات و احادیث توجه می‌نمود و لذا اثری که خلق می‌کرد بر مبنای آن الگوها شکل می‌گرفت و همواره روح دینی در مسکن سنتی جریان می‌یافت. بر این اساس این مقاله در راستای پاسخگویی به سوال و تأیید فرضیه زیر شکل گرفته است.

سؤال: مؤلفه های هویت اسلامی در مسکن سنتی چیست و چه رابطه ای با یکدیگر دارند؟

فرضیه: بر اساس آیات قرآن و روایات معصومین(ع) (به طور مستقیم و غیر مستقیم) درباره مسکن و محل زندگی، الگوهای هویت اسلامی مشخص و رابطه میان آنها بر اساس بازشناسی مؤلفه های هویت اسلامی دریافت می‌شود.

روش تحقیق از نوع تاریخی و توصیفی - تحلیلی و روش جمع‌آوری اطلاعات از نوع کتابخانه‌ای با مطالعه اسناد سخت و نرم و نیز مطالعه میدانی می‌باشد. همچنین در بخشی از پژوهش از مطالعه میدانی به روش مصاحبه نیمه سازمان یافته بهره گیری شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد هویت دینی مسکن سنتی در ۳ مؤلفه پیوند ساختاری، پیوند محیطی و پیوند معنایی قابل دسته بندی است که این سه با یکدیگر همپوشانی داشته و تفکیک ناپذیرند؛ بدین معنا که الگوهای هویت دینی ابتدا در ساختار شکل می‌گیرند، سپس در محیط قوام می‌یابند و در نهایت با پیوندهای معنایی متعالی می‌گردند. در انتهای مقاله نیز راهبردهای بازآفرینی هویت اسلامی در مسکن معاصر بر اساس مؤلفه های هویتی دریافتی از مسکن سنتی بیان می‌گردد.

کلید واژه‌ها: هویت اسلامی، آیات قرآن، روایات ائمه، مسکن سنتی، مؤلفه.

* این مقاله برگرفته از طرح تحقیقاتی با عنوان «بازآفرینی هویت اسلامی در مسکن معاصر ایران» می‌باشد که با حمایت صندوق حمایت از پژوهشگران کشور، معاونت علمی و فناوری در دست انجام است.

** نویسنده پاسخگو: تهرانپارس، خیابان ۱۸۶ غربی، پلاک ۷۶، کدپستی: ۱۶۵۳۸۵۷۸۹۱؛ تلفن: ۷۷۸۶۴۱۳۳؛ رایانامه: h.okhovat@yahoo.com

۱- مقدمه

در دوران سنتی هنرمند مسلمان دست به آفرینش فضایی می‌زد که با روح و جان او سازگاری داشت و به بهترین شکل در مسکن او که محل آرامش و سکون بود، تبلور می‌یافت. در حقیقت معماری سنتی با بهره‌گیری از هویت دینی-ایمانی که محدود به زمان و مکان خاصی نبود، فضایی را خلق می‌کرد که بازتاب اندیشه‌های دینی خویش بود و به نیازهای درونی افرادی که در آنجا زندگی می‌کردند، توجه می‌کرد. لذا مسکن سنتی از دو جنبه کالبدی و مفهومی قابل بررسی است. از بعد کالبدی یک سرپناه است و بایستی نیازهای اولیه انسان معنوی را در سایه دین و ارزش‌های آن برآورده سازد و از بعد مفهومی هنگامی است که انسان نیازش فراتر از یک سرپناه می‌رود و به عنوان مکانی که در راه رسیدن به فطرت پاک درونی به او کمک کند، مطرح می‌گردد. به عبارت دیگر دین رفتار انسان را بر اساس نیازهای فیزیکی و فطری او تحت تأثیر قرار می‌دهد و بنابراین بر جسم و روح مسکن او هم تأثیر گذار است. لذا این مسکن در کالبد و مفهوم و محتوا باید دارای ویژگی‌های هماهنگ با ویژگی‌های فطری انسان باشد تا بتواند او را به آرامش قلبی برساند که این ویژگی‌های فطری برای انسان مسلمان، همان اصول و ابعاد مطرح در دین اسلام می‌باشد. در این مقاله با بهره‌گیری از آیات قرآن و روایات ائمه معصومین در زمینه محل زندگی و مسکن، الگوهای هویت اسلامی متجلی در مسکن سنتی از دو جنبه کالبدی و مفهومی بازشناسی و سپس مؤلفه‌های هویت اسلامی مسکن سنتی و رابطه میان آنها سنجیده می‌شود.

۱-۱- روش تحقیق

روش پژوهش از نوع تاریخی و توصیفی-تحلیلی می‌باشد. روش جمع‌آوری اطلاعات از نوع کتابخانه‌ای با مطالعه اسناد سخت و نرم و نیز مطالعه میدانی با مشاهده است. همچنین در بخشی از پژوهش از مطالعه میدانی به روش مصاحبه نیمه سازمان یافته بهره‌گیری شده و به منظور نیل به نتایج دقیق تر و دریافت مؤلفه‌های هویت دینی، مصاحبه نیمه سازمان یافته با ۵ نفر از اساتید معماری اسلامی صورت گرفته است؛ روش کار بدین صورت بوده که ابتدا مصاحبه حضوری با ۲ نفر از اساتید برجسته معماری اسلامی انجام شده و مطالب بیان شده توسط آنها با الگوهای هویت اسلامی موجود در این رساله مقایسه و مورد سنجش قرار گرفته است. پس از تحلیل و ارزیابی، ۱۱ الگوی دریافتی در ۳ مؤلفه تقسیم بندی گردیده که این مؤلفه‌ها توسط نگارنده بر اساس دسته بندی موضوعی و محتوایی در مقوله‌های پیوندهای ذهنی، پیوندهای ساختاری و پیوندهای محیطی طبقه بندی گردیده‌اند. سپس

برای امتحان و اطمینان از مناسب بودن مؤلفه‌ها، با ۳ نفر از اساتید و نظریه پردازان حوزه الهیات نیز صحبت شده و نتیجه نهایی با تغییرات جزئی در عناوین مؤلفه‌ها (تبدیل پیوند ذهنی به پیوند معنایی) و به شکلی دقیق تر حاصل گردیده است.

۲- هویت اسلامی در آثار معماری

درباره هویت اسلامی محیط مصنوع در معماری نظریه‌های مختلفی بیان شده است. برخی از معماران، بنیاد هویت اسلامی را در شناختی می‌دانند که از انسان و هستی و ارتباط بین آنها به دست می‌آید. از نظر آن‌ها اسلام این مسئله را در دو ساحت بینشی و ارزشی مطرح می‌سازد. از یک سو تعریف ویژه‌ای از هستی و جایگاه و هدف انسان ارائه می‌دهد و از سوی دیگر برای جملگی امور زندگانی فردی و اجتماعی قواعد ویژه‌ای وضع می‌نماید. در این میان ارتباط انسان با خود، ارتباط انسان با دیگران، ارتباط انسان با طبیعت و ارتباط انسان با خداوند از راه‌های نیل به هدف تعالی و تکامل انسان است (حجت، ۱۳۷۸: ۵). در آثار معماری دوره اسلامی ایران نیز هم انعکاس اصول اعتقادات اسلامی و هم انعکاس احکام شرعی ملاحظه می‌گردد. در حقیقت عدم توجه به هویتی معنوی و دینی در معماری معاصر سبب ایجاد بحران انسانیت گردیده است. به معنای دیگر دین یا همان مبنای جهان بینی انسان تعریف کننده طبیعت و رابطه انسان با طبیعت، موثر بر شکل گیری کالبد آثار انسانی، شکل دهنده فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی، تعریف کننده عملکردهای غالب محیط زندگی و موثر بر سیر تاریخ یک ملت است و به این ترتیب ضمن آنکه می‌توان از هویت دینی به عنوان مرتبه‌ای از هویت نام برد، باید توجه کرد که سایر انواع هویت نیز از هویت دینی که نمایشگر تفکر و جهان بینی جامعه است، تأثیر می‌پذیرد. هرچند تفکر و جهان بینی جامعه در دوران سنتی و دوران مدرن با یکدیگر تفاوت دارد. برای مثال در نگاه سنتی انسان در جهانی زندگی می‌کند که فقط یک مبدا و مرکز دارد. او نسبت به آن در آگاهی کامل به سر می‌برد. مبدایی که مشتمل بر کمال، پاکی، و تمامیتی است که بشر سنتی می‌خواهد در جستجوی آن برود، آن را دوباره به دست آورد و انتقال دهد. او روی دایره‌ای زندگی می‌کند که پیوسته از آن مرکز با خبر است و در زندگی، اعمال و اندیشه‌هایش رو به سوی آن مرکز دارد (نصر، ۱۳۸۰: ۱۳۳). از طرفی دیگر در تفکر مدرن، بودن انسان در این جهان برهه‌ای است میان تولد و مرگ و هیچ گونه غایت و فرجام و وعده و برگشتی خارج از این جهان برای او متصور نیست. انسان مخلوق این جهان است. او بر زمین احساس می‌کند که در وطن است؛ وی زمین را نه طبیعت بکری که انعکاس عالم مینوی، بلکه آن را دنیای مصنوعی می‌داند که توسط انسان پرومته‌ای خلق

زندگی اشاره دارند و سفارش‌ها و توصیه‌هایی که در این باره شده است.

(ب) آثاری که توسط معصومین(ع) ساخته شده یا مورد پذیرش آن‌ها بوده‌اند.

(ج) برداشت‌ها و تفسیرهایی که دانشمندان و هنرمندان در جامعه اسلامی از این آموزه‌ها داشته‌اند. این برداشت‌ها به گونه‌ای گسترده در همه حوزه‌های حکمت در برگرفته فقه، کلام، عرفان و ادبیات و حوزه‌های وابسته نمود یافته است. و پاسخ پرسش دوم را به ترتیب در سرچشمه‌های زیر باید جست:

(الف) تحلیل کالبدی و فضایی و مفهومی آثار و ساختمان‌های برجسته که دستاورد تمدن اسلامی شمرده می‌شوند. نوشته‌های بازمانده از سوی دانشمندان مسلمان در زمینه علوم و فنون پایه و کاربردی وابسته به معماری.

(ب) نوشته‌هایی که به گونه‌ای درباره ساختمان‌ها و معماری و... آگاهی‌هایی به دست دهند. مانند سفرنامه، دیوان و شعر... (نقره کار، ۱۳۸۷: ۴۸۶). نمودار زیر به وضوح روند بازشناسی مؤلفه‌های هویت اسلامی را نشان می‌دهد. لازم به ذکر است در این مقاله الگوی بازشناسی هویت اسلامی در مسکن بر مبنای شناخت آیات و روایات مستقیم و غیرمستقیم و برداشت‌ها و تفاسیر آن‌ها قرار گرفته است؛ بدیهی است آثاری که از سوی معصومین ساخته شده‌اند، به دلیل ماهیت و کاربرد آن که مسجد است و ارتباطات فضایی متفاوتی با معماری مسکن دارد، مد نظر این پژوهش نمی‌باشد.

شده تا در آن بتواند خدا و حقیقت باطنی خویش را فراموش سازد. چنین فردی زندگی را یک فروشگاه بزرگ می‌داند که او در آن آزاد است تا پرسه بزند و هرچه را می‌پسندد انتخاب کند(همان: ۱۳۴).

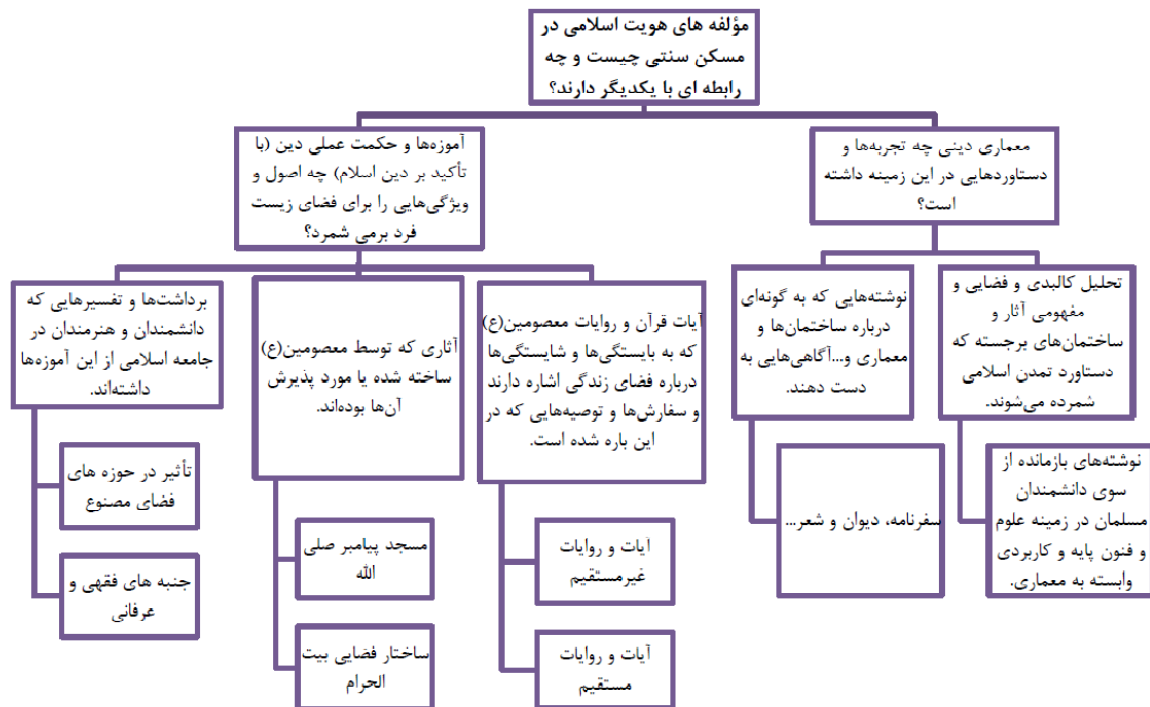
هویت برای انسان سنتی باوری است که به مدد ایمان به غیب شکل می‌گیرد و سازنده و پردازنده پندار، کردار و رفتار اوست. در حالی که انسان مدرن خود به مدد خویش، هویتش را می‌سازد. هویت در جامعه سنتی واحد و الهی و در جامعه مدرن متکثر و اکتسابی است. به بیانی دیگر در نگاه سنتی هویت انسان مقدم بر وجود اوست و در نگاه مدرن وجود انسان مقدم بر هویت او می‌باشد(حجت، ۱۳۸۴: ۵۸). برای بازشناسی هویت دینی در مصادیق معماری از جمله معماری مسکن نیاز است که سرچشمه‌هایی که پدیدآورنده این هویت هستند و باید باشند، بررسی و تحلیل شوند. از این رو ابتدا این پرسش مطرح می‌گردد که «مؤلفه های هویت اسلامی در مسکن سنتی چیست و چه رابطه ای با یکدیگر دارند؟» که این هویت در پاسخ به دو پرسش زیر تعریف می‌شود:

۱- آموزه‌ها و حکمت عملی دین (با تأکید بر دین اسلام) چه اصول و ویژگی‌هایی را برای فضای زیست فرد برمی‌شمرد؟

۲- معماری دینی چه تجربه‌ها و دستاوردهایی در این زمینه داشته است؟

پاسخ پرسش نخست را می‌توان از این منابع دریافت کرد:

(الف) آیات قرآن و روایات معصومین(ع) که به گونه‌ای مستقیم یا غیرمستقیم به بایستگی‌ها و شایستگی‌ها درباره فضای

۳- دریافت الگوهای کالبدی و مفهومی هویت اسلامی

برای دریافت این الگوها، موارد مطرح شده در نمودار ۱ مورد توجه قرار می‌گیرد. در این نمودار بررسی مستقیم و غیرمستقیم آیات قرآنی و روایات مطرح شده در زمینه خانه و مسکن و سپس تفسیر، استنباط و برداشتها با در نظرگیری جنبه‌های فقهی و

عرفانی آنها، می‌تواند برای دریافت ابعاد هویت اسلامی موجود در خانه‌های سنتی ایران راهگشا باشد. جداول زیر بر این مینا شکل گرفته‌اند و موردی که در نهایت در انتهای هر ردیف جدول تحت عنوان «نحوه تبلور در مسکن» ذکر شده است، الگویی برای بررسی هویت اسلامی در مسکن می‌شود.

نوع تبلور در مسکن	استنباط	تفسیر	احادیث مربوطه	نشانی حدیث	آیه قرآنی	نشانی آیه
تبلور هنر در مسکن	خانه باید در اوج تقیبات، کمال و هنر یادآور اسماء الله باشد. خانه باید بر اساس باروها و اصول اخلاقی بنا و قفسه شده، شکل‌گیرد که از مهم‌ترین این اصول پرهیز از پیچیدگی و رعایت اعتدال است.	پرهیزگری از زیبایی‌های نامطلوب هنر و ابداع خالصانه‌ای روحانی و معنوی	خوبترین مود داشتن به چیز است؛ داشتن همسری خوب داشتن مرکب خوب (وسيله حمل و نقل) و داشتن خانه خوب و فراخ.	بخارا الاخوان: ج ۳۸، ص ۱۵۱ پیشتر (ص)	و پروردگاری تو به زینر عمل وحی کرد که از بارهای کوهها و از برخی درختان را از آنچه در دست از چینه‌سازی می‌کنند خانه‌هایی برای خود درست کن.	سوره بقره، آیه ۲۸
تبلور اخلاق در مسکن	در راستی رعایت احترام و مردم‌داری با نسبی جایگاه مهمان مشخص و هجرت از سایر فضاهای خانه باشد و شرایط آسایش مهمان در خانه فراهم آورده شود.	رعایت قناعت و پرهیزگری از مصالح موجود و در دسترس برای ساخت خانه که از نظر اخلاقی نیز به صرفه باشد.	خانه مؤمن از بی‌قناعتی و تقاضای کوهانی نان خشک و موی سرش پریشان و چینه و لباس کهنه و دلق خایع است و سلامتی را با هیچ چیز عوض نمی‌کند.	مشکاة الاخوان: ترجمه هوشمند و معنادار، ص ۲۷ از پیشتر (ص)	آیه قرآنی	سوره بقره، آیه ۲۸

جدول (۱) دریافت ابعاد مفهومی هویت اسلامی با استفاده از آیات قرآن و احادیث، ماخذ: نگارنده

نوع و نام مسکن	استیلا	تفسیر	احادیث مربوطه	منابع حدیث	آیه قرآنی	منتهای آیه	
تبلور طبیعت در مسکن	تبلور دون گرامی در خانه‌های سنتی که خانه را همچون پناهگاهی محکم در برابر عوامل بیرونی محافظت کرده و به حریم خصوصی آموغان اجزای می‌گذارد	ایجاد خانه به‌صورت پناهگاه برای استحکام و امنیت در ارتباط با طبیعت در فضای خصوصی خانه و برخورداری هر خانه از فضای سرپناز و طبیعی حیاط	توجه به طبیعت و سرسبزی در خانه که براساس شادابی و آرایش ابراز را فراهم می‌کند.	نگاه کردن به سبزه موجب شادابی است.	تخف العقول، ترجمه حسن زاده، ۱۵ سفارش پیامبر (ص) به امام علی (ع)	ای کسانی که ایمان آورده اند، به خانه‌های غیر از خانه خودتان وارد نشوید، تا زمانی که اجازه گرفته باشید، و به افراد مومنان سلام کرده باشید، و اگر کسی در منزل نباشد، وارد نشوید تا زمانی که اجازه پیدا کند، اگر شما خواستید که بازگردید پس داخل نشوید، که این کار باعث اخلاص بیشتر می‌شود و خدا آگاه است که شما چه می‌کنید.	سوره نوره آیه ۲۷ و ۲۸
	ایجاد سبزه در فضای خصوصی خانه و در زمین مناسب که امکان آسایش آموغان تأمین گردد.	زیباسازی مناسب در راستای بهره‌گیری بهینه از نعمت‌های خداوند و مظاهر طبیعت حاصل می‌گردد.	زندگی جز با سه چیز خوش نمی‌شود: هوای پاک، آب فراوان گوارا و زمین نرم و سست (آماده زراعت).	بخش مفصل، ترجمه علامه مجلسی، ۵۵ از امام صادق (ع)	ای کسانی که ایمان آورده اند، به خانه‌های غیر از خانه خودتان وارد نشوید، تا زمانی که اجازه گرفته باشید، و به افراد مومنان سلام کرده باشید، و اگر کسی در منزل نباشد، وارد نشوید تا زمانی که اجازه پیدا کند، اگر شما خواستید که بازگردید پس داخل نشوید، که این کار باعث اخلاص بیشتر می‌شود و خدا آگاه است که شما چه می‌کنید.	سوره نمل آیه ۸۸	
	کاشت درخت و قرار دادن حوض در حیاط مرکزی خانه که ایجاد سایه کرده و علاوه بر ملاحظات اقلیمی، یادآور باغ‌های بهشتی باشد و به صورت موجودی مقلدت ظاهر گردد.	درختان سایه افشان، آب جاری، غرس‌های رنگارنگ که با سنگ‌های قیمتی تزئین شده، نقوش‌های ماسو از نسوز از ترمیمات بهشت است که معماری سنتی این عناصر را در داخل خانه به کار می‌گیرد.	خداوند در بهشت جویباران، برای شما صد هزار شهر از نوره بنا می‌کند، و در چینه لامای یک صد هزار کاخ از نوره و در چینه انجیم یک صد هزار خانه از غیر انجیم و در چینه انوروس یک صد هزار شهر که در هر شهر یک صد هزار حجره قرار داده به شما عیانت می‌فرماید، و در چینه العنلده یک صد هزار منبر از نوره و در نوره منبری هزار اطاق از زعفران، و در هر اطاقی هزار تخت از نوره و باقرت، و بر هر تختی همسری از حوران بهشتی به شما عطا می‌کند.	بخش مفصل، ترجمه علامه مجلسی، ۵۵ از امام صادق (ع)	ای کسانی که ایمان آورده اند، به خانه‌های غیر از خانه خودتان وارد نشوید، تا زمانی که اجازه گرفته باشید، و به افراد مومنان سلام کرده باشید، و اگر کسی در منزل نباشد، وارد نشوید تا زمانی که اجازه پیدا کند، اگر شما خواستید که بازگردید پس داخل نشوید، که این کار باعث اخلاص بیشتر می‌شود و خدا آگاه است که شما چه می‌کنید.	سوره نمل آیه ۸۸	

نوع و تبلور در مسکن	استنباط	تفسیر	احادیث مربوطه	منشأ حدیث	آیه قرآنی	منشأ آیه
تبلور نور در مسکن سنتی	<p>استفاده از حضور کالبدی و معنوی نور در خانه که به صورت تبدیل یافته و توسط کتلر کسب‌های نور شامل رواق، سایه‌بان، پرده پنجره‌های مشبک، روزان، رسی و موثر بهره‌گیری شود.</p>	<p>نور ناشی از حرکت به سمت حقیقت است که حالت فیزیکی و مادی ندارد و نحوه استفاده از نور در کار عوامل دیگر مانند اقامت، موقعیت و آرایزی زیبایی، تنوع، سازمان فضایی و ابعاد روحانی خانه مطرح می‌شود.</p>	<p>خانواده زیبایی و خودآئی را دوست دارد و از فقر و فقره به فقر بیزار است. هرگاه خانواده به پنداره ای معنی بدین دوست دارد اثر آن را در او ببیند. عرض شد: چگونه؟ فرمودند: لباس تمیز بپوشد، خود را خوشبو کند، خانه‌اش را بچهاروی کند، جلوی در حیاط خود را جارو کند، حتی روش کردن چراغ خانه قبل از غروب خورشید فقر را می‌برد و روزی را زیاده می‌کند.</p>	<p>طبرسی: ۲۷۵ از امام صادق (ع)</p>	<p>خانواده نور آسمان و زمین است. مثل نور او چون چراغی است که در آن چراغی، و آن چراغ در شیشه‌ای است. آن شیشه گوی اجزای درختان است که از درخت چسبیده زمین که به شوقی است و به غریب، افزوده می‌شود نزدیک است که رویش - هرچند بدان آئینی نرسیده باشد - روشنی بچشد. روشنی بر روی روشنی است. خدا هر که را بخواند با نور خویش هدایت می‌کند، و این مطلب را خدا برای مردم می‌زند و خدا به هر چیزی دانست.</p>	<p>سوره حدید آیه ۹</p>
تبلور رنگ در مسکن سنتی	<p>بازی‌های نور در خانه که از لایه لای پنجره‌ها، روزن‌ها و مشبک‌ها به داخل اتاق تازیک راه می‌یابند، استفاده از نورآینت معنوی برای هدایت انسان و روحانی از تاریکی‌هاست.</p>	<p>نور به نورآینت معنوی در خانه و خروج از تاریکی و جهل. رنگ‌های سفید، زرد، سبز، قرمز و سیاه در قرآن نام برده شده‌اند. خداوند همه چیز را از خاک آفرید و همه آن‌ها را به رنگ‌های زیبا آفرید تا موجب شادی و آرامش انسان‌ها فراهم گردد.</p>	<p>خداوند تعالی عرش را از چهار نور آفرید: نور سرخ که هر رنگ سرخ از آن سرخ شده است، نور سبز که هر رنگ سبزی از آن سبز شده است، نور زرد که هر رنگ زردی از آن زرد شده و نور سفید که هر رنگ سفید از آن سفید شده است.</p>	<p>کذوالعالم، ج: ۱، ص: ۳۹۲</p>	<p>او همان کسی است که بر پنداره خود آیات روشنی فرد می‌فرستد تا شما را از تاریکی‌ها به سوی نور بیرون کند و در حقیقت خدا [بسیار] به شما سخت نوبت و مهربان است.</p>	<p>سوره فاطر آیه ۲۷</p>
تبلور شفافیت در مسکن سنتی	<p>در خانه‌های سنتی در نگاه اول تصویری ساخته شده از تک رنگ‌ها به دیده می‌آید اما با نزدیک و داخل شدن در آن، نقش نوری که رنگ را به رقص در آورده ظاهر می‌گردد و دیگر خبری از دنیای تک رنگ نیست بلکه آدمی در دنیای مواج از رنگ‌های گوناگون قرار می‌گیرد که این بر اساس رنگی که ایرانیان به رنگ قابل‌توجه طرح‌ریزی کرده‌اند که رنگی را نماد صمیمیت و گلستان رنگ‌ها را و حیانت و تک رنگی را نماد صمیمیت و گلستان رنگ‌ها را و پندار است.</p>	<p>در دیدگاه اسلامی رنگ از دیدگاه ما بعد الطبیعه در نظر گرفته می‌شود. عالم رنگ عاری از تضاد نیست که در واقع به نوعی تبلوری از تضاد است که میان کننده، تقابل از نظم حسی است که چندمان سلسله مراتبی را پذیراست.</p>	<p>خدا در چینه‌الماوی پیشا هزار شهر دهد که در هر شهری هفتاد هزار خانه و در هر خانه هفتاد هزار جوان و بر هر جوان هفتاد هزار کاسه که در آن شصت هزار رنگ خوراک مختلف است.</p>	<p>الانصالی (الاصطوری)، ترجمه کرمی، ج: ۱، ص: ۱۹۹ از پیامبر (ص) در مورد کیفیت روزیچیم ماه رمضان</p>	<p>مگر ندیده‌ای که خدا از آسمان آبی فرود آورد پس آن را به چشمه‌هایی که در [عقیقات زمین] زمین است راه داد آنگاه به وسیله آن کشتی‌های آن گوناگون است، بیرون می‌آورد سپس خشک می‌گردد آنگاه آن را زرد می‌بینی سپس خاتمالکین می‌گرداند قطعه در این از کثرتی‌ها [برای صاحبان خود صرفتی است.</p>	<p>سوره زمر آیه ۲۱</p>
تبلور شفافیت در مسکن سنتی	<p>بهره‌گیری هنر پنداره از نور، گستردگی دید، تعویت حیاط مرکزی و کاهش از جرم و توده ساختمان از مواردی است که تماماً در خانه‌های سنتی نمود می‌یابد.</p>	<p>طبق آیات قرآن در غرفه‌های پیشی گستردگی دید به صورت غرفه‌هایی در بالای یکدیگر که از زیر آنها آب جاری روان است وجود دارد. در احادیث نیز به اهمیت وسعت حیاط و فضای جلای در خانه اشاره شده است.</p>	<p>خانه را شرافتی است. شرافت خانه به وسعت حیاط (قسمت جلوی خانه) و هم نشینان خوب است و خانه را برکتی است، برکت خانه جایگاه خوب آن، وسعت معوطه آن و همسایگان خوب آن است.</p>	<p>مکرم الاصلاح، ج: ۱، ص: ۳۳۷ از امام علی (ع)</p>	<p>لیکن کسانی که از پروردگارشان پروا داشتند، برای ایشان غرفه‌هایی است که بالای آن‌ها غرفه‌هایی اندکی بنا شده است. نه‌ها از زیر آن روان است و عده خدایت‌خدا خلاف وعده نمی‌کند.</p>	<p>سوره زمر آیه ۲۰</p>

جدول (۲) دریافت ابعاد کالبدی هویت اسلامی با استفاده از آیات قرآن و احادیث، مآخذ: نگارنده

نوع بهار در مسکن	استنباط	تفسیر	احادیث مربوطه	منشأ حدیث	آیه قرآنی	منشأ آیه
هندسه و تناسب در مسکن سنتی	<p>بنا آفرینی تقدیر و هندسه الهی موجود در جهان آفرینش در خانه هاس سنتی و بهره‌گیری از ابعاد و اندازه دقیق پیومن در کالبد و همچنین استفاده از تقویش اسلامی و انترای در تزئینات.</p>	<p>تقدیر به معنای اندازه‌گیری و تعیین تمامی مخلوقات در ظرف و وجه خاص است زیرا هندسه در اسلام، به دلیل پیوند تنگاتنگی که با مفهوم اقدار در قرآن دارد، خود نوعی یاد آفرینی تقدیر و تعیین الهی در معماری است.</p>	<p>جهان هستی با اندازه‌گیری دقیق و حکیمانه و تناسب و هماهنگی آفریده شده آفریننده آن یکی و او همان شکل ده نظم آفرین و هماهنگ‌کننده اجزای آن است. براینی که او در قدس جلال و در کاش بلند مرتبه و وحش کرم است. خدای عز و نیست و از آنچه مکران می‌پارزند مژه و از آنچه ملاحظان به او نسبت می‌دهند برتر و چلیبیر است.</p>	<p>تورجید مفصل، تورجید علامه مجلسی: ۸۳ از امام صادق(ع)</p>	<p>خدا برای هر چیزی اندازه‌ای معین قرار داده است.</p>	<p>سوره طلاق، آیه ۳</p>
سلسله مراتب در مسکن سنتی	<p>وجود سلسله مراتب در مسکن سبب می‌گردد تا در نوع عملکردها و وقوع فعالیت و همچنین در دید و حرکت افراد تنوع حاصل شود و عرصه‌های ورودی، بالادری، بیرونی و خدماتی از هم تفکیک گردند. گذار از در و سپس ورود به هستی (فضایی نیمه خصوصی و ایستاد، سپس عبور از دالان و ورود به حیاط و گذار از ایوان نیمه خصوصی و ورود به اتاق خصوصی و بسته همه‌شاگرد وجود نوعی سلسله مراتب حرکتی در مسکن برای رسیدن به آرامش و سکون است.</p>	<p>اصل سلسله مراتب^۲ یکی از اصول بنیون حکم بر جهان هستی است که در جریان سلوک و انتقال انسان از سطحی به سطح دیگر دخیل مؤثر است.</p>	<p>دین خدا را بشناسید و عمیق‌تری کنید که دین‌شناسی کلید پیش و کمال عبادت است و راه گذار از سلسله مراتب و رسیدن به جایگاه‌های بلند و مراتب سبتر و با عظمت در دین و نیابت و برتری دین‌شناس بر عبادت همیشه همانند برتری خورشید بر ستارگان است و هر کس دینش را بشناسد خدا او هیچ کردار او نرسند بناشد.</p>	<p>تورجید مفصل، تورجید حسن زاده کاشانی: ۱۷۴۹ از امام کاظم(ع)</p>	<p>و برای هر یک از این دو گروه از آنچه انجام داده‌اند اجر جزای مرتبی خواهد بود و پورده‌گرت از آنچه می‌کنند عاقل نیست.</p>	<p>سوره انعام، آیه ۱۲۳</p>

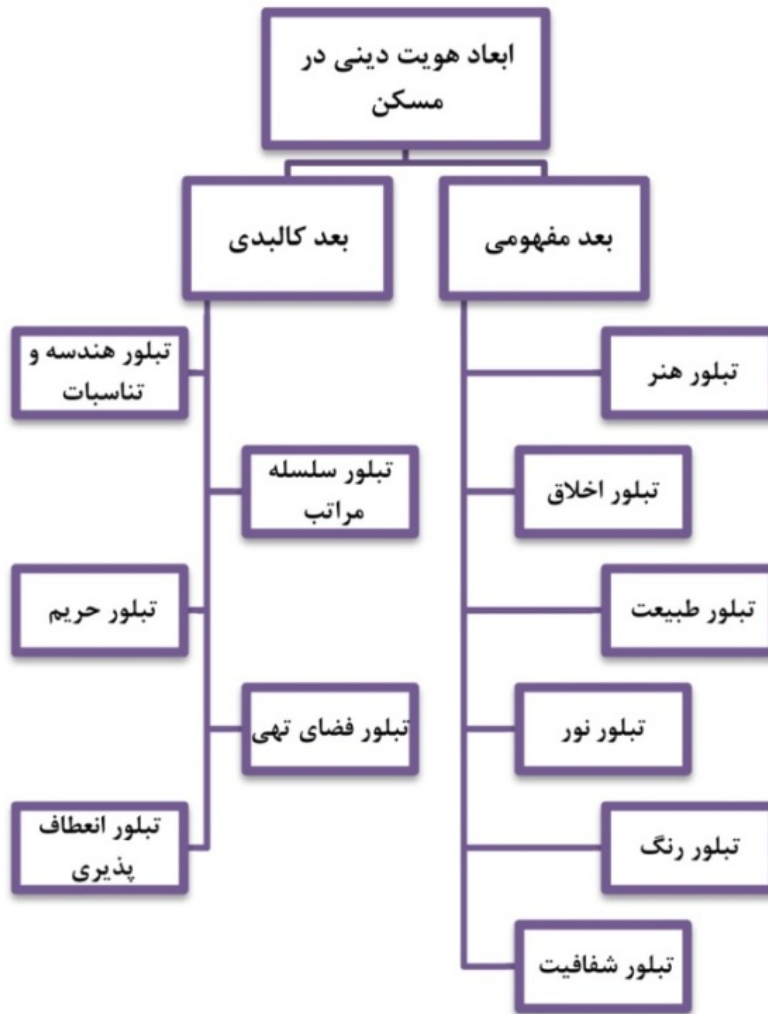
نصحه تلموز در مسکن	استنباط	تفسیر	احادیث مربوطه	نشانی حدیث	آیه قرآنی	نشانی آیه
فضای نهی در مسکن سنتی	<p>طراحی عناصر خانه به صورتی که امکان دید از سمت بیرون به درون خانه سبب نباشد. که این مسئله با ایجاد حریم در پنج‌مها پشت‌بام و... سبب می‌گردد.</p>	<p>داشتن حریم ایجاد می‌کند و به معنای جدایی نیست، بلکه در کلیه شئون زندگی و روابط اجتماعی و به تبع آن در معماری تأثیرگذار است و در عین آنکه چگالی ایجاد می‌کند، سبب از تجاوز دیگران می‌شود.</p>	<p>از امام صادق (ع) پرسیدیم: در پشت‌بامی که دیوار ندارد می‌توان خرابی؟ فرمودند: چشم رسول خدا (ص) از خرابی‌ها در پشت‌بام می‌دوید یعنی فرود می‌گفت؛ اگر از سه جانب دیوار و حفاظ داشته باشد کافی است؛ فرمودند: نه، باید از چهار طرف به صورت حصار باشد. من گفتم: ارتفاع دیوار تا چه حد کافی است؟ فرمودند: کسری ن حد از ارتفاع به وجب (۸۰ سانت) خواهد بود.</p>	<p>گرسنه کافی، ج: ۲ ۴۳ از امام صادق (ع)</p>	<p>در خانه هایتان قرز گیرید و مانند روزگار جاهلیت قدیم زینبهای خود را آنکار مکنید و نماز برپا دارید و زکات بدهید و خیرا و فرستادش را فرمان برید خدا فقط می‌خواهد آلودگی را از شما خاندان [یسلم] بردارد و شما را پاک و پاکیزه گرداند.</p>	<p>سوره احزاب، آیه ۳۳</p>
حریم در مسکن سنتی	<p>زیر از تعدادی متقابل خانه به اماکن عمومی، به‌ویژه از ابعاد اشکال تنبوش برآیند، به‌ویژه از اشکاف متقابل خانه‌ها، به‌ویژه از هر نوع مزاحمت همجوارزی بین خانه‌ها توصیه می‌گردد.</p>	<p>رعایت حریم در خانه، حافظ خیرات اولاد است و امکان سیر در حالات درون به دست می‌آید و تعادل میان بیرون و درون ایجاد می‌گردد و شادی و آرامش ساکنین فراهم می‌شود.</p>	<p>از امام صادق (ع) پرسیدیم: به هنگام خوابیدن، بستن درب خانه و سروش بهمان طرف غلظا و خاموش کردن مشعل لازم است؟ فرمودند: درب خانه را قفل کن که شیطان قفل را نمی‌گشاید؛ چراغ نفتی و مشعل روغنی را خاموش کن تا فاشنگ، (یعنی موش خانگی)، خانه را به آتش نکشاند؛ و ظرف غلظا را سروش به که شیطان بتواند به غلظا دستبرد بزند.</p>	<p>گرسنه کافی، ج: ۲ ۴۵ از امام صادق (ع)</p>	<p>و خدا را بپرستید و چیزی را با او شریک مگردانید و به پدر و مادر احسان کنید و در باره خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و همسایه خویش و همسایه بیگانه و همشین و در راه‌ها و بر دگان خود آنیکی کنید؛ که خدا کسی را که منکسر و فاجر فروش است دوست نمی‌دارد.</p>	<p>سوره بقره، آیه ۱۷۹</p>
حریم همسایگی چهل خانه از هر طرف منبزل فرد مشخص گردیده و به رعایت حق و حقوق آن در مبانی اسلامی تأکید زیادی شده است.	<p>درجه به مسکن چهل‌خانه نیکو کاران در بهشت که فضایی برای توسعه دارد و سلسله از باغ‌های سرسبز است و همچنین کوچه‌های خانگی تنگ و بدون حیاط از سوی انبه اطهار.</p>	<p>درجه به مسکن چهل‌خانه نیکو کاران در بهشت که فضایی برای توسعه دارد و سلسله از باغ‌های سرسبز است و همچنین کوچه‌های خانگی تنگ و بدون حیاط از سوی انبه اطهار.</p>	<p>درجه به مسکن چهل‌خانه نیکو کاران در بهشت که فضایی برای توسعه دارد و سلسله از باغ‌های سرسبز است و همچنین کوچه‌های خانگی تنگ و بدون حیاط از سوی انبه اطهار.</p>	<p>مفسرانی الانبساط، ترجمه محمدی ج: ۱ ۲۴۵ از امام صادق (ع)</p>	<p>سوره انعام، آیه ۱۲۷</p>	

نوع پژوهش در مسکن	استنباط	تفسیر	احادیث مربوطه	نتایج حدیث	آیه قرآنی	نتایج آیه
انعطاف پذیری در مسکن سنتی	کلید و اجزای خانه یک فرد مسلمان با بنی مطابقت اصل سادگی و قناعت باشد؛ خانه نباید با فضاهای وسیع غیر لازم آلوده شود و ویژگی های فضاهای آن باید متناسب با تعداد افراد خانواده باشد.	خروج از حده اعتدال و تجاوز چندان انسان از قرآنی و سنن الهی باعث فساد خواهد شد. بنابراین پرهنر از هر نوع خودنمایی و تظاهر و اسراف در خانه سازی و رعایت حد اعتدال و نیاز ضروری می نماید.	خانه مؤمن بهترین سرمایه و جایگاه مضموم می است برای او، دیدارش در آن از نگاه بنیان محفظت و هم زبان و جان و فرج او، راستی هر که نعمت خدا را به دل نهد از طرف خداوند جز و چل مستحق فروزی نعمت گردد پیش از آنکه زبان بشکر گشاید و هر که معقد باشد که بر دیگری برتری دارد هم او از مکر است.	بهبشت کافران، ترجمه ۱۳۵، روضه کافی: ۱۳۵، حدیث بهشت و حیات و حور از پیامبر اکرم (ص)	و گفتیم ای آدم تو با همسرت بهشتی کنوت کن و از نعمت های آن، از هر جا می خواهی، گرا بخورید، [اما] نزدیک این درخت نشوید، که از ستمگران خواهد شد.	سوره شعرا آیه ۱۲۸ و ۱۲۹
	کلیه اجزای خانه یک فرد مسلمان با بنی مطابقت اصل سادگی و قناعت باشد؛ خانه نباید با فضاهای وسیع غیر لازم آلوده شود و ویژگی های فضاهای آن باید متناسب با تعداد افراد خانواده باشد.	خروج از حده اعتدال و تجاوز چندان انسان از قرآنی و سنن الهی باعث فساد خواهد شد. بنابراین پرهنر از هر نوع خودنمایی و تظاهر و اسراف در خانه سازی و رعایت حد اعتدال و نیاز ضروری می نماید.	خانه مؤمن بهترین سرمایه و جایگاه مضموم می است برای او، دیدارش در آن از نگاه بنیان محفظت و هم زبان و جان و فرج او، راستی هر که نعمت خدا را به دل نهد از طرف خداوند جز و چل مستحق فروزی نعمت گردد پیش از آنکه زبان بشکر گشاید و هر که معقد باشد که بر دیگری برتری دارد هم او از مکر است.	تخمه الأزیاء، ج ۴، ۳۳۵ از امام صادق (ع)	و آنچه را که از آیات خدا و [سخنان] حکمت آسمان در خانه های شما خوانده می شود یاد کنید در حقیقت خدا همواره دقیق و آگاه است	سوره احزاب، آیه ۳۴

مورد آن در بعد کالبدی قرار می‌گیرند. بعد مفهومی شامل تبلور هنر، اخلاق، طبیعت، نور، رنگ و شفافیت و بعد کالبدی شامل تبلور هندسه و تناسبات، سلسله مراتب، حریم، فضای تهی و انعطاف‌پذیری می‌باشد (نمودار ۲).

پس از بررسی آیات قرآن و احادیث مربوط به خانه، مسکن و موارد مربوط به آن (چنانکه در جداول فوق بیان گردید)، الگوی هویت اسلامی در ۱۱ مورد دریافت می‌گردد که به منظور دسته‌بندی مطالب، ۶ مورد آن در بعد مفهومی و ۵

نمودار ۲: ابعاد هویت اسلامی در مسکن سنتی، مأخذ: نگارنده

اسلامی موجود در این مقاله مقایسه و مورد سنجش قرار گرفته است. پس از تحلیل و ارزیابی، ۱۱ الگوی دریافتی در ۳ مؤلفه تقسیم بندی گردیده که این مؤلفه ها توسط نگارنده بر اساس دسته بندی موضوعی و محتوایی در مقوله های پیوندهای ذهنی، پیوندهای ساختاری و پیوندهای محیطی طبقه بندی گردیده اند. سپس برای امتحان و اطمینان از مناسب بودن مؤلفه ها، با ۳ نفر از اساتید الهیات دیگر نیز صحبت شده و نتیجه نهایی با تغییرات جزئی در عناوین مؤلفه ها (تبدیل پیوند ذهنی به پیوند معنایی) و به شکلی دقیق تر حاصل گردیده است. نگارنده از مذاکرات انجام شده

۴- مؤلفه های هویت اسلامی در مسکن سنتی

در این مقاله ابتدا الگوهای هویت اسلامی مسکن سنتی بر اساس آیات قرآن و روایات معتبر دریافت گردید؛ هم اکنون برای اثبات فرضیه مورد نظر، دو مرحله مصاحبه انجام شده است؛ به دلیل اهمیت و ظرافت بالای فرضیه سوم و دسته بندی گویاتر و اخذ نتیجه ای واضح تر برای آن، مصاحبه نیمه سازمان یافته با ۵ نفر از اساتید معماری اسلامی و الهیات صورت گرفته و روش کار بدین صورت بوده که ابتدا با دو نفر از اساتیدی که در زمینه معماری اسلامی فعالیت می کنند، مصاحبه شده و مطالب بیان شده توسط آنها با الگوهای هویت

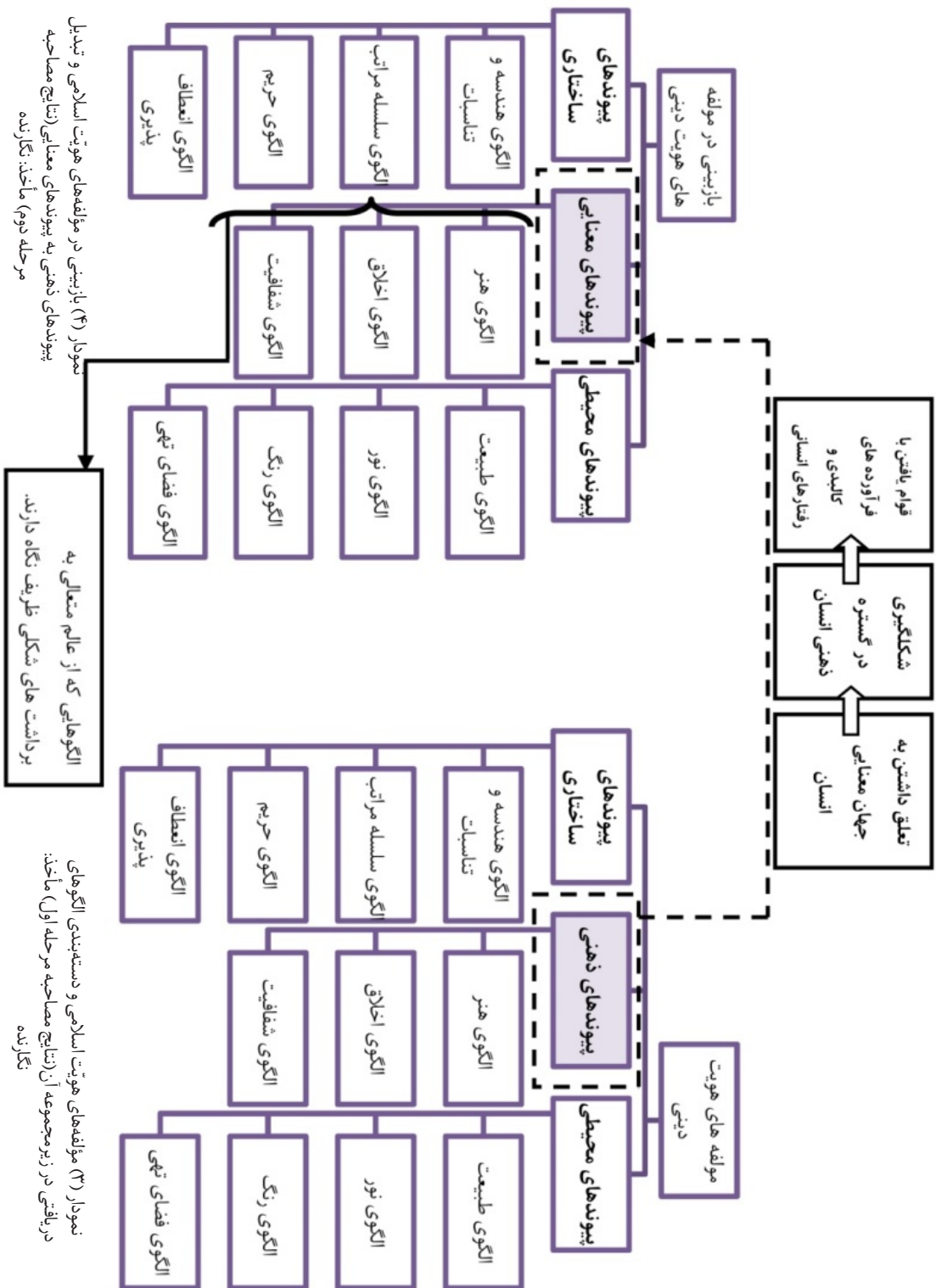
می کند و به این گونه است که راه دسترسی و دست یابی به عالم معنا را هموار می نماید. در مسکن سنتی معمار با اهمیت دادن به پیوندهای ذهنی شامل الگوهای هنری و ارزش های اخلاقی، زیبایی و کارآیی می آفریند، یعنی سخت ترین موجودیت ها را برای ایجاد ظریف ترین معناها به کار می گیرد و از طریق آفرینش ترکیب های نو و بدیع، شکل های رایج بر نشسته و معمول در فضای خانه های سنتی را تغییر داده و از این راه مفاهیمی نو را به میدان تجربه ساکنین مسکن سنتی باز می نماید.

۴-۲- پیوندهای محیطی: محیط طبیعی در تمامی جنبه هایش در شکل گیری کالبد معماری مؤثر است. رنگ، نور، مواهب طبیعی، طبیعت و... نسبت به الهامی که از محیط طبیعی می گیرند، می توانند بر شکل گیری کالبد معماری اثر گذاری کنند. به بیان دیگر معماری در بستر محیط طبیعی زندگی آغاز کرده و تجربه اندوخته است (همان: ۳۸۲). پیوندهای محیطی در مسکن سنتی، ابعاد ملموس و روزمره های از پدیده های محیطی را به میان می آورند که از نزدیک و به مقیاس های کوچک بنا را زنده و کارا نگه می دارند.

۴-۳- پیوندهای ساختاری: هنگامی که محتوای جدیدی در درون کالبد معمارانه ای قرار می گیرد و سعی می کند که بر روحیه ها و رابطه های آدمیان تأثیر گذارد، ساختار بدیعی ایجاد می شود. این امر ابداعی از ویژگی های اصیل آفرینش معماری است و با ساختمان سازی معمولی تفاوت دارد (همان: ۳۸۰). در مسکن سنتی ایران، الگوهای ساختاری شامل بهره گیری از هندسه و تناسبات، شفافیت، وجود سلسله مراتب حرکتی و انعطاف پذیری با شکل های به کار رفته بر پیکره کالبدی بنا در هم آمیخته اند و جداسازی آنها برای بیننده امری دشوار و در نگاه نخست ناممکن می نماید. انگیزه های معماران سنتی در به کارگیری این ساختارهای خاص در مسکن سنتی را می توان نشانه ای از خواسته قوی آنان برای اظهار کردن و عنوان داشتن مفهومی دانست که در شکلی که برایش آفریده شده به یگانگی با ساختار رسیده است. این امر در مسکن سنتی ایران آنچنان پرتوان و درخشان تحقق پیدا کرده که ماندگار شده و همزمان به ساختار و به شکل معماری باری نمادین داده است.

در مرحله اول مصاحبه چنین نتیجه می گیرد که مؤلفه های هویت اسلامی در ۳ دسته ساختاری، محیطی و ذهنی دسته بندی می شوند و ۱۱ الگو در زیرمجموعه های آن واقع می گردند. پس از ارزیابی نتایج مصاحبه ها در مرحله دوم، مهم ترین تغییری که انجام شده، تبدیل «پیوند ذهنی» به «پیوند معنایی» است و دلیل این تغییر مبهم و کلی بودن کلمه «ذهن» در این عبارت می باشد. در حقیقت «پیوند ذهنی» به موارد متعددی اشاره می کند و حتی پیوند های محیطی و ساختاری را نیز دربر می گیرد. و لیکن پیوند معنایی به دلیل اینکه به جهان معنایی انسان تعلق دارد، فراتر از پیوند ذهنی می باشد و همین مسئله ویژگی اصلی و بنیادی این پیوند است که پویایی پیوسته اش را در طول زمان سبب می شود. به بیانی دیگر جهان معنایی در گستره ذهنی و فردی آدمی شکل می گیرد و به وسیله فرآورده های کالبدی و رفتارهای انسانی قوام می یابد (فلامکی، ۱۳۸۱: ۳۸۱). بنابراین این پیوندها جامع تر از پیوندهای ذهنی می باشند و می توانند به عنوان گزینه بهتر و گویاتری مطرح شوند. همچنین مواردی مانند آفرینش هنر، ارزش های اخلاقی و مفهوم شفافیت که همگی از عالم تصور و خیالی متعالی به برداشت های شکلی ظریف و ملموس نگاه دارند، در زیرمجموعه «پیوندهای معنایی» قرار می گیرند.

۴-۱- پیوندهای معنایی: آدمی در محافل اجتماعی و در انجام فعالیت های جمعی قصدی جز پربار شدن یا بیش از دیروز یافتن خود ندارد. این تلاش ها بعدهایی گوناگون دارد و آنگاه که دل و جان آدمی، آماده پذیرش انگیزه هایی می شود که وی را به آفرینش هایی وا می دارد، فضای ادراکی و ذهنی آدمی به کار می آید و اثری متعالی را خلق می کند. در حقیقت امر، گستره یا گردونه حرکت های متعالی آدمی چیزی که پی گرفته تا پرتویش بدارد را باز می شناساند؛ از طرفی دیگر شکل و صورت هر بنایی یادآور بارهای معنایی متفاوتی است که بر ذهن آدمیان تأثیر می گذارد و پیوندهای معنایی را تشکیل می دهد و خود ساختمان را با مفهوم و معنای آن مترادف می کند؛ یعنی مصداق و مفهوم به یگانگی شدن میل می کنند و سبب می شوند تا بار هنری و اخلاقی معماری تصویری نمادین بیابد. معمار سنتی به وسیله پیوندهای معنایی با محیط های فرهنگی - اجتماعی خود ارتباط برقرار

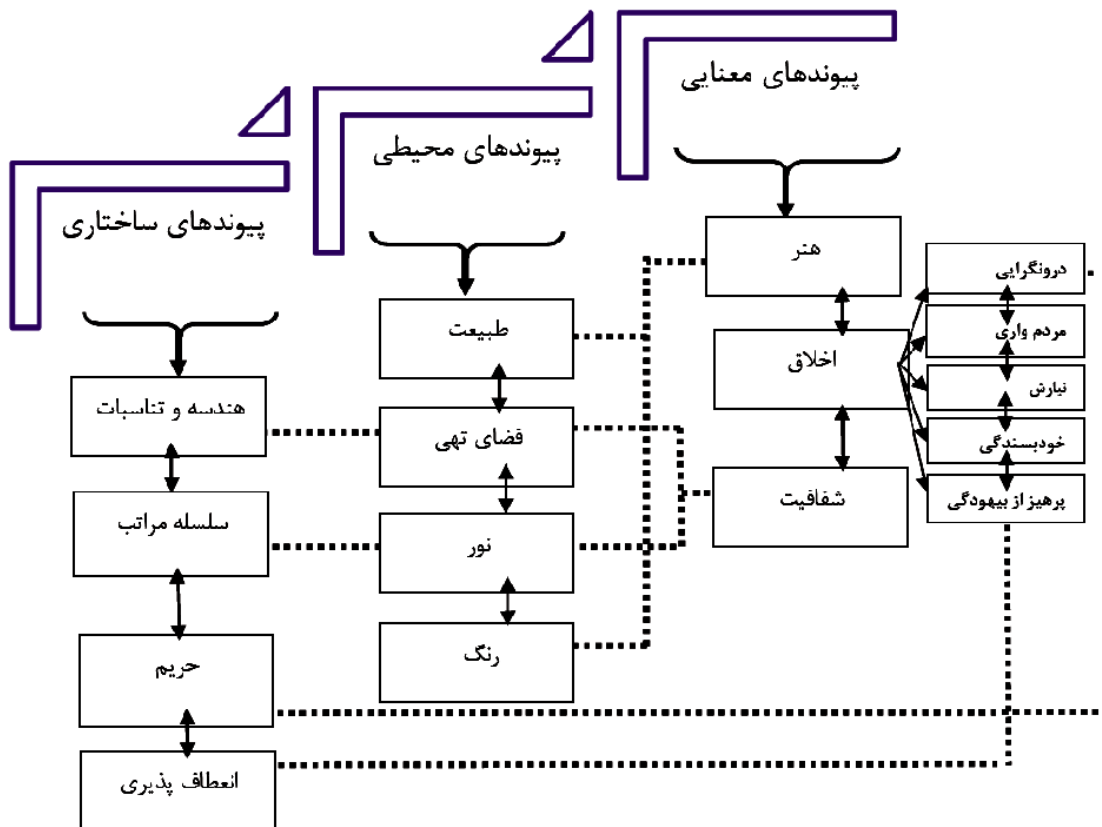

جدول ۳: سؤال و فرضیه مورد نظر و تحلیل الگوهای دریافتی برای دسته‌بندی در زیرمجموعه مؤلفه‌های هویت اسلامی، مأخذ: نگارنده

سؤال	فرضیه	الگوهای هویت اسلامی	تحلیل الگو	مؤلفه‌های هویت اسلامی
مؤلفه های هویت اسلامی در مسکن سنتی چیست و چه رابطه ای با یکدیگر دارند؟	بر اساس آیات قرآن و روایات معصومین (به طور مستقیم و غیر مستقیم) درباره مسکن و محل زندگی، الگوهای هویت اسلامی مشخص و رابطه میان آنها بر اساس بازشناسی مؤلفه های هویت اسلامی دریافت می شود.	الگوی هنر در مسکن	آفرینش ترکیب‌های نو و بدیع برای خلق زیبایی	پیوندهای معنایی
		الگوی اخلاق در مسکن	ارج نهادن به ارزش‌های اخلاقی برای ایجاد ظرفیت‌ترین معناها	پیوندهای معنایی
		الگوی شفافیت در مسکن	به‌کارگیری گسترده‌ی دید در فضا و افزایش نور برای ایجاد یگانگی در ساختار	پیوندهای معنایی
		الگوی نور در مسکن	بهره‌گیری از نقش کاربردی و زیبایی‌شناسی نور	پیوندهای محیطی
		الگوی رنگ در مسکن	بهره‌گیری از مصالح مختلف با رنگ‌های گوناگون برای افزایش تنوع	پیوندهای محیطی
		الگوی طبیعت در مسکن	استفاده از طبیعت برای بهبود ناسازگاری‌های اقلیمی و افزایش طراوت	پیوندهای محیطی
		الگوی فضای تهی	توجه به هویت فضای خالی برای ایجاد تمایز میان محیط ساخته شده و محیط دست نخورده	پیوندهای محیطی
		الگوی هندسه و تناسبات	ایجاد ایجاد ساختار بدیع و نظام مند برای خلق محتوای جدید در کالبد معمارانه	پیوندهای ساختاری
		الگوی سلسله مراتب در مسکن	توجه به سلسله مراتب حرکتی برای نمایان کردن نظم و هدفمندی مسیر	پیوندهای ساختاری
		الگوی حریم در مسکن	توجه به ارزش اخلاقی و اسلامی «محرمیت» برای ایجاد آرامش روحی	پیوندهای ساختاری
		الگوی انعطاف‌پذیری در مسکن	ایجاد تنوع‌پذیری، تطبیق‌پذیری و تغییرپذیری در ساختار	پیوندهای ساختاری

جهت نیل به مؤلفه‌های معنایی خلق می‌شدند. بنابراین طبق نمودار تمامی زیرگروه مؤلفه‌های هویت اسلامی با یکدیگر همپوشانی داشتند و از هم تفکیک ناپذیر بودند. هندسه و تناسبات در مسکن به غیر از اینکه با سلسله مراتب، حریم و انعطاف پذیری در ارتباط بود، با نحوه شکل-گیری فضای تهی و ارتباط آن با فضای پر رابطه داشت؛ از طرفی دیگر سلسله مراتب با نور، حریم با درونگرایی و انعطاف پذیری (استفاده از ظرفیت‌های خالی فضای سکونتی و حذف فضاهای بلااستفاده و تک عملکردی) با پرهیز از بیهودگی که از جزء زیرگروه‌های ارزش‌های اخلاقی بود، پیوند می‌یافت. همچنین فضای تهی یا همان کم کردن توده در مسکن به همراه الگوی نور باعث تحقق شفافیت در مسکن می‌گردید. رنگ، نور، فضای تهی و طبیعت نیز تماماً به تحقق الگوی هنر در مسکن یاری می‌رساندند. این مطلب نشانگر رابطه عمیق و تنگاتنگ میان ۳ مؤلفه ساختاری، محیطی و معنایی است و بدین شکل است که الگوهای هویت اسلامی ابتدا در ساختار شکل می‌گیرند، سپس در محیط قوام می‌یابند و در نهایت با پیوندهای معنایی متعالی می‌گردند. نمودار زیر نشانگر اولویت بندی مؤلفه‌های هویت اسلامی و ارتباط بین زیرگروه‌های هر یک است.

چنانچه میان مؤلفه‌های دریافت شده از هویت اسلامی، اولویت بندی صورت گیرد، می‌توان «پیوندهای ساختاری» را به لحاظ تأثیر مستقیمی که بر شیوه زندگی افراد دارد در پایین‌ترین سطح، «پیوندهای محیطی» را به دلیل اینکه وجودشان، کالبد مسکن را زنده و کارا نگاه می‌دارد و رابطه بینابینی با ساختار و معنا ایجاد می‌کند در سطح وسط و «پیوندهای معنایی» را از این جهت که پس از تحقق پیوندهای ساختاری و محیطی رخ می‌دهد، با عالم متعالی ارتباط برقرار می‌کند و برای ایجاد معانی هوشمندانه و ظریف در مسکن به کار می‌رود، در بالاترین سطح قرار داد. این اولویت بندی تنها از لحاظ اهمیت شکل‌گیری و تا حدودی تقدم و تأخر زمان تحقق یافتن آن در مسکن سنتی انجام شده است؛ بدین معنا که در مسکن سنتی ابتدا مؤلفه‌های ساختاری هویت اسلامی در نظر گرفته می‌شد، سپس مؤلفه‌های محیطی و در نهایت مؤلفه‌های معنایی که ناشی از حقیقت برتر فطری و درونی انسان بود و انسان سنتی به وسیله نزدیکی بیشتر با دین، پیوند محکمی میان معنا و کالبد مسکن ایجاد می‌کرد و مسکن سنتی را به کمال غایی خود می‌رساند. هرچند در بسیاری موارد مؤلفه‌های ساختاری و محیطی در یک راستا و همزمان شکل می‌گرفت و هر دو در

نمودار (۵) اولویت بندی و ارتباط بین مؤلفه‌های هویت اسلامی و زیرگروه‌های آن، مأخذ: نگارنده

مرکزیت» از بین رفته و در عوض با حیاط‌های یکطرفه جایگزین شده است. این مسئله سلسله مراتب ورود به خانه را دچار اختلال کرده است. فضای «مکت موقت» یعنی هشتی و فضای «حرکت خطی» باعث از میان رفتن قدرت انتخاب آدمی و تفکر و اندیشیدن روحانی در بدو ورود شده و انسان را به یکباره در درون خانه قرار می‌دهد. در عین حال حرکت در فضا و ترکیب فضایی بسیار محدود است و جهتی مشخص وجود ندارد. بدین منظور احیای سلسله مراتب حرکتی در خانه‌های معاصر از اهمیت بالایی برخوردار است.

در مسکن معاصر حریم‌ها نامشخص است و اجزا دارای استقلال عمل نیستند. همین مسئله ابعاد حریم در خانه را نیز خدشه دار کرده است. در خانه‌های سنتی فضای نیمه باز به‌عنوان فضای «گذار» و ارتباط دهنده دو فضای باز و بسته مطرح می‌شود و فضاهای بسته به واسطه فضاهای نیمه باز با فضای باز در ارتباط هستند؛ ولیکن در خانه‌های امروزی فضای «گذار» ماهیت خود را از دست داده و فضای باز یا تهی در خانه بیشتر تبدیل به یک فضای عبوری شده است و به خودی خود واجد هویت نیست. در عوض در خانه‌های معاصر رفتار با فضا عموماً در دو زمینه مطرح است: رفتار با فضای باز خصوصی و آنچه حیاط نام گرفته و رفتار با فضای بسته خصوصی که قسمت ساخته شده یعنی بنا را شامل می‌شود. برای اصلاح این وضعیت و هویت بخشی به هر سه گروه فضایی در خانه‌های معاصر بایستی فضای تهی در خانه‌های سنتی و معاصر مورد بررسی تطبیقی قرار گیرد و تا حد امکان الگوهای به کاررفته در مسکن سنتی بازآفرینی شود. هدف از انعطاف‌پذیری در مسکن، رسیدن به سیستمی است که بتوان به‌وسیله آن فعالیت را از یک فضا به فضای مناسب دیگری انتقال داد. بنابراین برای اینکه برخی از فضاهای موجود در مسکن امروزی را حذف و در راه کوچک‌سازی فضاها قدم برداشت، بایستی فعالیت‌های مختلفی را در یک فضا گنجانده و برای هر فعالیت به طور مجزا فضایی را در نظر نگرفت؛ البته فعالیت‌هایی در یک فضا انجام می‌شوند که هم سنخ و با یکدیگر در تضاد نباشند.

برای افزایش انعطاف‌پذیری در مسکن معاصر دو راهبرد استفاده از ظرفیت‌های خالی فضاهای سکونتی و کاهش فضاهای تک عملکردی با توجه به تجربیات خانه‌های سنتی توصیه می‌گردد.

۵- نتیجه

در این مقاله مؤلفه‌های هویت اسلامی در مسکن سنتی بر اساس آیات و روایات در ۶ الگوی مفهومی و ۵ الگوی کالبدی بررسی گردید. نتایجی که از این پژوهش به دست آمده می‌تواند به عنوان الگو و راهکارهایی برای بازآفرینی هویت دینی در مسکن معاصر مطرح شود:

راهبردهای بازآفرینی هنر در مسکن معاصر با بخشیدن رنگ معنویت و دادن بعد ملکوتی به فضای داخل خانه، کاستن از یکنواختی و تقویت چشم‌انداز، ایجاد موجودیتی متفاوت میان درون و بیرون خانه محقق می‌گردد.

بازآفرینی اخلاق در مسکن معاصر با تدوین مقررات اخلاقی یا آیین نامه اخلاق حرفه‌ای و اسلامی برای معماران، مردم‌واری و توجه به ارزش‌های انسانی، مهمان‌نوازی و رفع نیازهای انسانی، پرهیز از بیهودگی و اسراف در خانه‌سازی و رعایت عدالت و مساوات، تقویت درون‌گرایی در خانه توجه به استحکام و نیارش در بنا و بهره‌گیری از مصالح مناسب و بوم‌آورد در منطقه ایجاد می‌شود.

طبیعت در مسکن معاصر با ارتباط مستقل آن در فضای خصوصی خانه، پوشیده‌تر شدن فضاهای باز برای القای حس احاطه و بهره‌برداری کامل از مواهب طبیعی مانند نور خورشید، آسمان، باد، باران، سرما، گرما و همچنین توجه به حضور آب و گیاه در خانه انجام می‌گیرد.

بازآفرینی نور در مسکن معاصر یعنی روح بخشیدن به فضا و ایجاد کیفیت خاص در فضای خانه و تقویت جبهه نوری در خانه از طریق توجه به کاربرد نور طبیعی که با سیاست‌های عنوان شده در متن ایجاد می‌گردد.

رنگ در مسکن معاصر به دلایل افزایش جذابیت، یکپارچگی و در عین حال تنوع بیشتر در فضای داخلی خانه دادن تشخیص به فضا از طریق استفاده از الگوهای رنگ استفاده از تضادهای رنگی بیشتر بهره‌گیری از خاصیت رنگ‌ها صورت می‌گیرد.

در بازآفرینی شفافیت در مسکن معاصر بایستی به کارگیری شفافیت در عین رعایت محرمیت در خانه، گستردگی دید و چشم‌انداز، تعادل میان «فضا» و «توده» در خانه و رعایت صور ظاهری اصل شفافیت توجه نمود.

در خانه‌های سنتی جهت‌گیری غالب خانه‌ها در راستای رون راسته و همان جهت قبله می‌باشد. ولیکن این وضعیت در خانه‌های معاصر دستخوش تغییر گردیده است. به طوریکه جهت‌گیری غالب در راستای شمال به جنوب و یا شمال غربی - جنوب شرقی (رون اصفهانی) می‌باشد. لذا با توجه به احیای مفاهیم اسلامی در مسکن معاصر این مسئله بایستی مورد توجه بیشتری قرار گیرد.

در اثر حذف حیاط مرکزی در خانه‌های امروزی، «اصل

منابع

قرآن کریم.

۱. آشتیانی، احمد (۱۳۹۰)؛ ۱۱۷ حدیث از مکارم اخلاق، تصحیح و تحقیق محسن آشتیانی، تهران، هفته.
۲. ابن بابویه القمی، محمد بن علی (۱۳۶۳)؛ **الخصال**، با مقدمه و ترجمه و تصحیح احمد فهری زنجانی، تهران، علمیه اسلامیه.
۳. ----- (۱۳۷۷)؛ **متن و ترجمه معانی الاخبار**، عبدالعلی محمدی شاهرودی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۴. ----- (۱۳۸۸)؛ **پاداش نیکی‌ها و کیف‌گناهان**، ترجمه ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، محمدعلی مجاهدی، قم، سرور.
۵. ابن عمر، مفضل (۱۳۸۸)؛ **توحید مفضل (شگفتی‌های آفرینش از زبان حضرت امام صادق علیه السلام)**، احمد پانپور، مشهد، ضامن آهو، نورالکتاب.
۶. ابن فهد حلی، احمد بن محمد (۱۳۸۷)؛ **آداب راز و نیاز به درگاه بی‌نیاز، یا، ترجمه عده الداعی و نجاح الساعی همراه با شرح اسماء الله**، ترجمه و تحشیه محمد حسین نائیجی، قم، آیت اشراق.
۷. حجت، عیسی (۱۳۸۴)؛ **هویت انسان ساز، انسان هویت پرداز، تأملی در رابطه با هویت و معماری، نشریه هنرهای زیبا**، ۲۴، ۵۵-۶۲.
۸. حجت، مهدی (۱۳۷۸)؛ **واقعیت ریشه آفرینش اثر هنری، فصلنامه هنر**، ۳.
۹. سیدرضی (شریف رضی)، محمد بن حسین (۱۳۹۰)؛ **نهج البلاغه**، سیدجمال‌الدین دین‌پرور، تهران، بنیاد نهج البلاغه.
۱۰. شیخ حرعاملی، محمد بن حسن (۱۲۶۰)؛ **تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل المسائل الشریعه**، محمدعلی بن محمد بن عبدالله بن حسین بن احمد الشویکی الخطی.
۱۱. الصحیفه السجادیه، از مناجات امام زین‌العابدین علیه‌السلام (۱۳۸۲)؛ **با مقدمه محمدجواد مغینه**، قم، شهریار.
۱۲. طوسی، محمد بن حسن، **ترجمه امالی شیخ طوسی**، صادق حسن‌زاده، قم، اندیشه هادی.
۱۳. فلامکی، محمد منصور (۱۳۸۱)؛ **ریشه‌ها و گرایش‌های نظری معماری**، تهران، نشر فضا.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب اسحاق (۱۳۸۱)؛ **بهشت کافی (ترجمه روضه کافی)**، حمیدرضا آژیر، قم، سرور.
۱۵. ----- (۱۳۸۹)؛ **تحفه الاولیاء (ترجمه اصول کافی)**، محمدعلی بن محمد حسن الاردکانی، قم، دار الحدیث.
۱۶. ----- (۱۳۹۱)؛ **گزیده اصول کافی**، محمد مهدی رضایی، قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف.
۱۷. مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۶)؛ **بحار الانوار به همراه ترجمه فارسی**، ابوالحسن موسوی همدانی، تهران، اصلاحی.
۱۸. نصر، سید حسین (۱۳۸۰)؛ **معرفت و معنویت**، دفتر پژوهش و سهروردی.
۱۹. نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۸۷)؛ **درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی**، ناشر شرکت طرح و نشر پیام سیما، وزارت مسکن و شهرسازی، دفتر معماری و طراحی شهری.